

Võru keel

VÕRO KEELE JA KULTUURI AINÕKAVA

Võro kiil'om aoluulidse Võromaa uma rahvakiil', midä tarvitõdi lõunaeesti keele üte jaona 17. aastagasaa keskpaigast nika ku 19. saandi keskpaigani ku kohalikku kerigu- ja koolikiilt. Aoluuline Võromaa om täämbäne Võro, Põlva ja kukkivõrd Valga ni Tarto maakund: vanaq Karula, Harglõ, Kanepi, Urvastõ, Rõugõ, Põlva, Räpinä ja Vahtsõliina kihlkunnaq. Aoluulidse Võromaal om, ku Eesti tõisi paikkundõ kariaq, pallo rohkõmb alalõ hoitunuq uma keeletarvitus, kombõq ja kultuur.

Ainõ võro kiil' ja kultuur oppamine and koolilatsilõ tiidmiisi kohaligust keelest ja kultuuriluust, uma kodopaigast ja kodokihlkunnast, luu tuu läbi avvustust varatsõmbi põlvkundõ kogõmuisi vasta ja pand mõtlõma uma kodopaiga tulevigu pääle ni avitas üten võro keele ja kultuuri alalõ hoitumisele. Tähtsä om võro keele ja kultuuri oppamise abiga paranda noorõmba põlvkunna võro keele kullõmist, kõnõlõmist, lugõmist ja kirotamist.

I VÕROKIILNE AABIDSAOPPUS

1. Oppusõ tähtsüs

Võrokiilse aabidsaoppusõ mõtõq om, et koolilats' :

- piässi võro keelest luku;
- tunnõssi põhisõnno ja mõistasi lihtsambat võrokiilset kõnõt;
- püvvässi inämb-vähämb selges saiaq võrokiilse hääldüse;
- mõistassi lukõq võro kir'äviisin kirja pant teksti;
- mõistassi kõnnõteemadõ perrä võro keelen kukkivõrra kõnõlda.

2. Opmise siso

Häälämisoskusõq. Häälük ja täht; võro keele häälükidõ ja häälükühenditõ vällä häälämäne.

Keeletiidmiseq. Häälük ja täht. Võro keele häälüküq ja näide märkimine võro kiräviisin: q (larüngaalklusii), y (korgõ õ), pehmendüsmärk ‘, ts ja ds. Ainsus ja mitmus. Asõsõnaq *maq, saq, tä, miiq, tiiq, nimäq*. Küsüsõnaq *kon, määne, minkperäst, ku pall’o*. Tagaeitüs.

Tegosõnaq. **Tekstiq.** Muinasjutuq ja paigapääalne perimüs. Vanasõnaq, mõistatusõq.

Luulõtusõq, lühkuq jutuq, katõkõnnõq, lühkuq näütemänguq. Võrokiilseq umakirotoõ tekstiq.

Kõnõ- ja lugõmisõteemaq

MAQ ESIQ JA MUQ PERE. Nimi, vannus, vällänägemine, elokotus, tegemidseq, pereq ja sugulasõq; ütiseq tüüq-tegemidseq. KODOKOTUS. Liina- vai maakodo; mõts: kodo- ja mõtsaeljäq; kodotalo, -külä, kodovald. KUUL JA UMA KLASS. Opiainõq, koolias’aq, koolisõbraq. ELOTSÕÕR. Ilm; päiv ja kuu; päiv ja üü; kelläaig; nädalipääväq, kuuq; aastaaq. RAHVAKALLENDRI TÄHTPÄÄVÄQ. Pidämise aig; tähtsämbäq vanaaolidseq kombõq ja noidõ pidämäne täämbädsel aol.

3. Opitegevüs

Kullõmine. Võrokiilse kõnõ (kuul’meistri kõnõ, lindile võet võrokiilne tekst) kullõma opmine ja kõnnõst arvo saamine. Tõisi latsi kõnõ ja ettelugõmise kullõmine ni kullõldust arvo saamine. Kuulmeistri võrokiil’side kõrralduisi kullõmine ja kullõmisõülesandidõ täütmine. Võrokiilside muinasjuttõ, lühükeisi tekste kullõmine. **Kõnõlõmine.** Kuulmeistri võrokiilsidele küsümüisilõ lühkuhe vastamine kõnõteemadõ perrä. Ette loet teksti kõrdamine. Küsümüisi tegemine. Katõkõn’õ, lühükeisi näütemängõ tegemine. Teretämäne ja hüvaste jätmäne. Pallõmine, tennämäne. Andmine ja vastavõtmäne. Tii vai elokotusõ küsümäne ja juhatus. Uma kodokotusõ tutvustamine (Haani ja Suur-Munamägi). **Lugõmine.** Võrokiilse teksti häälega ja hindä ette lugõma opmine. Võrokiilse luulõtusõ ilosahe lugõmine. Kiräligõ tüüoppuisi lugõmine ja mõistmine kuulmeistre abiga. **Kirotamine.** Üksikidõ sõnno ja lausiidõ kirotamine. Lünkteksti tegemäne ja võrokiilside harotuisi täütmine. Ristsõnno lahendamäne. Pildile seletüses sõnno ja lausiidõ manõq pandmine. Lihtsiide lauside tegemäne sõnastigu abiga. Lühükeisi jutukõisi tegemäne. Kiräkiilsilõ sõnnolõ kõnõteemadõ perrä võrokiilside sõnno lõüdmäne ja vastapite. Lihtsiide tõlkõlauside tegemäne (kuulmeistri vai sõnastigu abiga). **Muu tegevüs.** Ettevalmistus võrokiilses etteastmises uma koolin ja maakunna keele-, luulõ- ja laulupäivil. Vajadusõ kõrral etteastmäne Haanimaa legendi pääväl (maikuu algusõn).

4. Opmise tulõmusõq

Koolilats

- tege vahet võro keele häälikil kõnnõn ni kirän
- mõist võro keele kiräkeelest tõistõ häälikiid selgehe vällä üteldä;
- saa arvo võrokiilsist kõrralduisist ja tüüjuhissist;
- saa opit sõnavara perrä võrokiilsest kynnõst arvo;
- mõist rahuldavalt lukõq võrokiilset teksti;
- mõist lihtsambiilõ võrokiilsile küsümüsilõ vastata ja esiq lihtsiid küsümüisi tetäq;
- tiid mõnt võrokiilset muinasjuttu vai paigapäälset perimüst;
- mõist kirota võrokiilsiid sõnno ja lausiid.

II VÕROKIILSE KODOLUU AINÕKAVA

1. Oppusõ tähtsüs

Võrokiilse kodoluuoppusõ mõtõq om, et koolilats:

- pidä luku uma kodokotusõst Haanist ja tuust, mis säääl esiqsugumast om: kiil', kombõq, umakultuur;
- mõist võro keeli Haanist ja Haanimaast kõnõlda;
- saa vahtsit tiidmiisi võro keeli lugõmisel ja kirotamisel.

2. Opmise siso

Aoluuline Võromaa. Maa-ala, piiriq. Kihlkundlik jagamine ja tähtsambäq kihlkunnakeskusõq. Rõugõ kihlkund. **Luudus.** Tähtsambäq maapinna-kujoq ja luudusvara. Tuntuq jõõq ja järveq; mõtsaq ja suuq; taimõq, eläjäq. Luudusõ poolõst ilosambaq ja tähtsambäq kotusõq. Suur-Munamägi ja tõsõ mäe.

Aolugu. Vanõmbaq elo- ja kandsikotusõq. Tähtsambäq aolumälestidseq ja aoluust tuntuq-tiidäq paigaq. Võromaa taloelo vanastõ: ehituseq, tähtsambäq tüüriistaq, talosõõgiq, rõivaq, Võromaa suidsusanna kombõ ja noidõ tähendus. Rahvaliguq pühäq. Legend Haanimaast ja haanilaisist. Tähtsambäq tüüq: põllutüüq, kalapüüdmine. **Kodopaik ja muq pereq.** Suguvõsa. Perreperimüseq. Üttehoitmine uma kandiga. **Kodokihlkund.** Keeleline ja kultuuriline uma nägo. Loodusliguq, aoluulidseq ja kultuuriluulidseq kaemist väärt kotusõq. Lühükene ülekaehtus kodopaiga aoluu kotsilõ. Kodokandi kotusõnimeq: taloq, asulakotusõq,

loodusligult tähtsääq paigaq jms. Kotosõperimüs. **Kodokülä ja kodovald.** Kodokülä Haani. Kodopaiga tiidäq inimeseq ja tunnusmärgiq. Lauluq ja luulõtusõq kodokotusõ kotsilõ. Võro kiil Haanin.

3. Opitegevüs

Kullõmine. Esiqsugumaidsi võrokiilside tekste kullõmine; opit teema kotsilõ võrokiilse tekste kullõmine ja näide abiga ülesandiidõ lahendamine. **Kõnõlõmine.** Kõnõlõmine raamaduteksti abiga opit sõnavara põh'al vällä pakut kodoluuliidsi kõnnõteemadõ perrä. Küsümiidsi tegemine ja noile vastamine. Haani tähtsämbiist as'ost ja kotustõst lühkuhe kõnõlõmine ja noidõ tutvustamine tõisilõ. **Lugõmine.** Võrokiilse teksti lugõmine ja tekstist vajaligõ kodoluu-tiidmiste löüdmine. Esiq kir'äligõ tüüjuhistõ lugõmine ja noist arvosaaminõ. **Kirotamine.** Lünktekste täütmine. Võrokiilse teksti tõlkmine kiräkiilde ja vastapite. **Muu tegevüs.** Kodopaiga kaemist väärt kotussidõ tundmaopmine. Opikäük uma kandi kaemist väärt paiku pite (võimalusõ kõrral).

4. Opmise tulõmusõq

Koolilats`

- mõist luku pitäq Rõugõ kihlkunna ja Haani esiqmuudu olõkist ni asost;
- mõist nimetä võrokiilsiid kohalikkõ kotusõnimmi ja näid kaardi päält üles löüdü;
- mõist löüdü võrokiilsest tekstist vajalikkõ tiidmiisi;
- tund tähtsämbit kohalikkõ ja piirkundlikkõ looduslikkõ, aoluu- ja kultuuri-luuliidsi kaemist väärt asj'õ ni kotussit;
- om võimõline Haani kaemist väärt kotussit võro keelen lühkuhe tutvustama.